

RUKOPISI I INKUNABULE U KATALOŽNOM OPISU

BIBLIOGRAPHIC DESCRIPTION OF MANUSCRIPTS AND INCUNABULA

Irena Galić Bešker

Zbirka rukopisa i starih knjiga

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu

igalicbesker@nsk.hr

UDK / UDC 025.32:091+093

Stručni rad / Professional paper

Primljeno / Received: 26. 1. 2011.

Sažetak

Autorica se bavi opisivanjem rukopisa i inkunabula u dvama sustavima. Jedan je format za strojno čitljive kataloge (MARC), a drugi se sustav zasniva na XML-u. Analiziraju se njihove prednosti i nedostaci. Postoje pomagala pomoću kojih se MARC format konvertira u XML.

Ključne riječi: arhivska građa, FRBR, inkunabule, ISBD, katalog, kataložna pravila, MARC, materijalni opis, međunarodni standardi, pretraživanje, rukopis, XML, strojno čitljivi katalogi

Summary

The paper deals with the principles of the manuscript and incunabula bibliographic description in two different systems. The first one is based on MARC format, while the second one is based on the Markup Language. The author discusses their

advantages and disadvantages. Also, the tools which convert MARC format into the XML system are presented.

Keywords: archival materials, catalogue, cataloguing rules, FRBR, incunabula, international standards, ISBD, machine readable catalogues, physical description, searching, manuscript, MARC, XML

Zadaće kataloga

Obradba knjižnične građe i pretraživanje kataloga zasnivaju se na međunarodnim načelima i standardima. Abecedni katalog prema hrvatskom nacionalnom pravilniku ima tri zadaće:

1. Katalog odgovara na pitanje posjeduje li knjižnica određenu jedinicu knjižnične građe
2. Katalog daje pregled svih izdanja, prijevoda i preradbi nekog djela koje knjižnica posjeduje
3. Katalog daje pregled svih jedinica knjižnične građe koje sadrže djela određenog autora, a nalaze se u knjižnici.¹

Pojavom kataloga u strojno čitljivom obliku pojavila se potreba da se njegove zadaće definiraju prema drugačijim parametrima. Na međunarodnoj razini određeno je pet zadataka kataloga:

1. Omogućiti korisniku da pronađe bibliografsku jedinicu u zbirci
2. Omogućiti korisniku da identificira bibliografsku jedinicu ili posrednika
3. Omogućiti korisniku da odabere bibliografsku jedinicu koja odgovara njegovim potrebama
4. Omogućiti korisniku pristup opisanoj jedinici građe
5. Omogućiti korisniku da se kreće katalogom.²

Nazivlje je promijenjeno u odnosu na nacionalni kataložni pravilnik i

¹ Usp. Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga : Odrednice i redalice. Zagreb, 1986.

² Usp. Izjava o međunarodnim kataložnim načelima : nacrt prihvaćen na Prvom IFLA-inom sastanku stručnjaka povodom izrade međunarodnog kataložnog pravilnika, Frankfurt, Njemačka, u Vjesniku bibliotekara Hrvatske 47, 3/4(2004), 255-266.

prilagođeno modelu koji razvija studija o funkcionalnim zahtjevima za bibliografski zapis.³ Odnos između ove studije i formata MARC vidljiv je u tablicama mapiranja.⁴ Drugim riječima, iz tablica iščitavamo koliko se svaka sastavnica iz studije može pronaći u međunarodnom formatu.

Otkad je započeo Program univerzalne bibliografske kontrole, IFLA je objavila nekoliko publikacija namijenjenih standardizaciji bibliografskog opisa, koje su poznate pod akronimom ISBD. Među njima su i standardi za opis građe posebnih vrsta. Stare knjige tako opisujemo prema ISBD(A), za kartografsku je građu predviđen ISBD(CM), za opis tiskanih muzikalija rabimo ISBD(PM), dok se neknjižna građa opisuje prema ISBD(NBM). Za obradbu rukopisne građe IFLA nije objavila zaseban standard.⁵

Građu posebne vrste,⁶ u koju ubrajamo i rukopise, hrvatski kataložni pravilnik uzima u obzir samo “ako ta građa ima uvjete da bude uključena u opći(glavni) abecedni katalog”. (Verona, 1986. : 9). Angloamerička kataložna pravila, pak, imaju poglavlje o obradbi rukopisne građe.⁷ Obično se zbirke rukopisa i zbirke starih knjiga smatraju jedinstvenom cjelinom, stoga je prirodno da se odgovori na neka pitanja o obradbi rukopisa potraže u standardu za obradbu stare knjige ISBD(A). Drugi koristan priručnik je međunarodni arhivistički standard ISAD(G).

Razlike između standardâ postoje u skupini “Naslov i podaci o odgovornosti” (3.1.2 u arhivističkom i 1 u bibliografskom standardu), u skupini o materijalnim pojedinostima (3.1.5 u arhivističkom standardu i 3 i 5 u bibliografskom standardu), a za razine u arhivističkom opisu ne postoji ekvivalent u bibliografskom standardu.⁸ U tako postavljenom sustavu, rukopisi su u bibliografskom smislu negdje “između” bibliografskog standarda za staru građu

³ Na hrvatski prevedeno kao Uvjeti za funkcionalnost bibliografskih zapisa : završni izvještaj.

⁴ Usp. <http://www.loc.gov/marc/marc-functional-analysis/source/table2.pdf> i <http://www.loc.gov/marc/marc-functional-analysis/source/table3.pdf>.

⁵ Čini mi se da je razlog tomu već spomenuta unikatnost svakog primjerka rukopisa bez obzira na njegov intelektualni vid. Pojedinačni rukopisi i rukopisne zbirke razlikuju se od knjižnice do knjižnice, međutim tiskana knjiga u svakoj knjižnici ima iste elemente potrebne za bibliografski opis. Od svih ovih nabrojanih standarda jedino standard za kartografsku građu pokriva i tiskanu i rukopisnu građu.

⁶ Autorica izrijekom navodi o kojoj je građi riječ.

⁷ Usp. Anglo-American cataloguing rules : second edition. Chicago, 1985.

⁸ Usp. Murtooma, Eeva. Could this be the beginning of a beautiful friendship : a comparison of the description and access to the object of interest between libraries and archives. Dostupno na: <http://www.ifla.org/IV/ifla66/papers/125-164e.htm>.

i arhivističkog standarda, a ne spominje ih ni IFLA-in standard za neknjižnu građu iako ih izričito ni ne isključuje.

Američka kataložna i bibliografska tradicija poznaje opis na razini zbirke,⁹ pri čemu cijelu zbirku obrađujemo u jednom zapisu bez obzira na gradivo koje ju sačinjava. Takav je pristup potreban da bi se sačuvalo jedinstvo zbirke koja se može, kao u slučaju rukopisnih ostavština, sastojati od vrlo raznolikog gradiva.¹⁰

Kad je pisao knjigu o bibliografiji i katalogizaciji, J. D. Cowley nije imao dvojbe o tomu da su knjige u bibliografiji najvažnije pa je s lakoćom identificirao sve elemente bibliografskog opisa. Rukopise je bilo teže definirati u bibliografskom smislu, pa im je autor posvetio zasebno poglavlje. Svjestan da se rukopisi i efemerna građa u bibliografskom smislu itekako razlikuju od tiskanih publikacija, autor ih je opisao u zasebnom poglavlju koje je naslovio *Manuscripts and other awkward material*.

Format za strojno čitljivo katalogiziranje

Formati MARC već se nekoliko desetljeća rabe u međunarodnoj knjižničnoj zajednici. Ovdje ćemo govoriti o formatima UNIMARC i MARC21, koji su desetljećima prisutni u praksi Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, potonji se rabi već šestu godinu. Neovisno o tomu koju inačicu formata za strojno čitljiv katalog odaberemo, uvijek posebnu pozornost posvećujemo međunarodnim standardima za bibliografski opis podataka.

Struktura formata MARC, koji je namijenjen prvenstveno lakšoj razmjerni podataka na međunarodnoj razini, u velikoj je mjeri olakšala poslovanje knjižnicama i pojednostavila posao katalogizatorima. Podaci se u formatu organiziraju u vodećem polju, direktoriju i u promjenjivim poljima, a bibliografski zapis ima svoju strukturu, označivanje sadržaja te sadržaj samih podataka u zapisu.¹¹ Redoslijed polja u MARC formatu prilagođen je međunarodnim standardima za bibliografski opis i odgovara redoslijedu skupina kataložnog opisa opisanim međunarodnim standardima.

Polje 245 odgovara skupini 1 (Stvarni naslov i podaci o odgovornosti), polje 250 odgovara skupini 2 (Izdanje), polje 260 odgovara skupini 4 (Izdanje, raspačavanje), polje 300 odgovara skupini 5 (Materijalni opis), polje

⁹ Izvorno *collection-level cataloguing*.

¹⁰ Usp. <http://www.loc.gov/catdir/cpsa/app-coll.html>.

¹¹ Usp. <http://www-loc.gov/marc/bibliographic/lite/genintro.html>.

440 odgovara skupini 6 (Nakladnička cjelina), a blok 5xx odgovara skupini 7 (Napomena).¹² Odrednica glavne kataložne jedinice unosi se u polja bloka 1xx.

Format MARC razvijan je tako da nam omogućuje da u bibliografskom opisu polazište bude jedinica opisa, a ne uvijek individualna knjiga.¹³ Bibliografska jedinica za unos može biti individualna knjiga (monografija), nakladnička cjelina, zbirka itd. Veronino zalaganje za bibliografsku jedinicu dijelom je odredila i praksa knjižnice u kojoj je radila. Aleksandra Horvat je to pojašnila ovim riječima:

“Razlika između sredina iz kojih su dolazili (Eva Verona i Seymour Lubetzky op. a.) imala je za posljedicu i njihove različite stavove prema temi koja im je bila zadana na pariškoj konferenciji. Lubetzky je smatrao da je zadaća glavnih kataložnih jedinica da zastupaju literarnu jedinicu, što je posve naravno za sredinu koja ima veliku nakladničku produkciju i u kojoj nastaje velik broj izvornih djela. Verona je, pak, držala da glavna kataložna jedinica treba zastupati bibliografsku jedinicu, jer je to praktično i odgovara maloj višjejezičnoj zemlji u kojoj se izdaje mnogo prijevoda. Usto, Verona je smatrala da je taj postupak primjereniji za suvremena, osobito znanstvena i stručna djela.” (Verona, 2005. : 16-17)

Polja s kodiranim podacima, među kojima izdvajamo vodeće polje, polje 008, 006 i 007¹⁴ u formatu MARC predviđena su, uz ostalo, za kodiranje rukopisne građe. Ovdje ubrajamo pojedinačne rukopise, rukopisnu kartografsku građu, rukopisne muzikalije i građu koju Amerikanci nazivaju *mixed materials*, a koja bi odgovarala onome što se u hrvatskoj praksi podrazumijeva pod ostavštinama.

Kodirani podaci u formatu MARC21 omogućuju da se rukopisi izdvoje i razlikuju od drugih vrsta knjižnične građe. Polja promjenjive dužine - među

¹² Preskočili smo skupinu 3 (Podaci specifični za građu). Usp. Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga : Drugi dio. Zagreb, 1983. Formatom UNIMARC ovdje se nećemo posebno baviti.

¹³ O odnosu literarne i bibliografske jedinice u nas je pisala Eva Verona. Usp. *Literarna jedinica nasuprot bibliografskoj jedinici*, u: O katalogu : izbor iz radova. Zagreb, 2005., str. 183-206.

¹⁴ Hotimično navodim polja ovim redoslijedom jer je polje 006 u format uvedeno zbog neponovljivosti polja 008. Polja 008 i 006 predviđena su za kodiranje bibliografskih podataka, a polje 007 predviđeno je za unos materijalnih obilježja. Usp. <http://www.loc.gov/marc/forma-tintegration.html>.

kojima je najznačajnije polje 245¹⁵ - omogućuju opširan opis rukopisne građe, što se odražava i u pretraživanju. Arhivska se građa u formatu MARC može obraditi na razini kodiranih podataka, a zapis se može obogatiti brojnim napomenama u bloku 5xx.

Odnos podređenosti i nadređenosti u ovom se formatu manifestira u poljima s kodiranim podacima i u poljima bloka 7xx. Odnos podređenosti i nadređenosti kodira se u vodećem polju u formatu MARC 21, što je podatak koji razlikuje, primjerice, zapis za omeđenu publikaciju od zapisa za nakladničku cjelinu. Vertikalni odnos, koji se u MARC-u koristi za prikazivanje nadređenosti i podređenosti, može se usporediti s hijerarhijskim modelom arhivističkog standarda prikazanom u shemi ISAD(G),¹⁶ no format je takav da ne omogućuje kombinacije međurazina.

Jezici za strukturu podataka i MASTER

Za semantičko kodiranje danas se primjenjuju jezici za označivanje podataka, među kojima su najpoznatiji SGML i XML,¹⁷ a osmišljeni su tako da je njima moguće označiti složene hijerarhijske odnose među pojedinim razinama.

XML je jezik koji se sastoji od elemenata, a svaki element ima svoje atribute. Struktura jezika je takva da se elementi mogu “gnijezditi” jedni unutar drugih, što u samom opisu omogućuje “raslojavanje” fonda koji je poslužio kao polazište za bibliografski opis.¹⁸ Na (srednjo)europskoj razini, problem jedinstvene obradbe rukopisa skupina je stručnjaka pokušala riješiti pokrenuvši projekt MASTER.¹⁹ Osnovna svrha ovoga novostvorenog sustava

¹⁵ U ovo polje unosimo glavni stvarni naslov. Za rukopisnu građu teško je govoriti “stroгим” nazivljem kataložnih pravila iz nekoliko razloga. No, to iziskuje poseban prostor i elaboraciju.

¹⁶ ISAD(G) : opća međunarodna norma za opis arhivskoga gradiva. Zagreb, 2001., str. 49.

¹⁷ Ovdje smo se ograničili samo na jezike poznate u knjižničnoj zajednici, bez namjere da jedne pretpostavimo drugima.

¹⁸ Usp. razliku između fonda i zbirke u ISAD(G). U knjižničarskoj praksi govorimo isključivo o arhivskom fondu.

¹⁹ Usp. <http://www.cta.dmu.ac.uk/projects/master/>.

jasna je već iz njegova naziva.²⁰ Zasnovan na XML-u,²¹ isto kao i EAD,²² ovaj je sustav arhivistima i stručnjacima koji se bave arhivskom građom ponudio rješenje za opis. Tvorci MASTER-a su, osmišljavajući novi sustav, pošli od pretpostavke da MARC format nije odgovarajući za opis rukopisne građe jer njegovi elementi (polja) nisu definirana tako da odgovaraju dobrom i kvalitetnom opisu rukopisa i arhivske građe.²³

Zapis za rukopise i inkunabule načelno uključuje dva elementa: s jedne strane opisujemo njegov sadržaj, a on se ponajprije ogleda u naslovu, potom u incipitima, eksplicitima i u kolofonu (kod inkunabula). S druge strane, pak, pomno pazimo i na materijalni opis (materijal, uvez, stanje, vrsta pisma itd.). Upravo je to dvojstvo važno za strukturu samog MASTER-a, odnosno za definiranje elemenata važnih za opis rukopisne i knjižne građe.

Elementi za opis rukopisa unutar samog sustava MASTER, prema vrsti podataka koje u njih unosimo, podijeljeni su u nekoliko skupina. U skupinu podataka važnih za datiranje građe koju opisujemo (*Datable Elements*) ubrajaju se podaci o nabavi, uvezu, čuvanju građe, te podaci o postanku i porijeklu rukopisa. Skupinu podataka nazvanu *Phrase Level Elements* čine podaci o bibliografskim izvorima, imena (odrednica itd.) i dimenzije opisivane građe.

Opis u sustavu MASTER zamišljen je na nekoliko razina:

- a) identifikacija rukopisa
- b) zaglavlje u opisu
- c) sadržaj rukopisa
- d) materijalni opis
- e) povijest rukopisa
- f) dodatni podaci

Nabrojene su razine definirane svojim elementima koji se redom označavaju: <msIdentifier>, <msHeading>, <msContents>, <physDesc>, <history>, <msAdditional>.²⁴ Da bi zapis bio valjan, tekst smještamo unutar pojedinih elemenata, koji imaju svoj početak i kraj. To znači da svaki element opisa

²⁰ Akronim je nastao od početnih slova izraza *Manuscript Access Standardization Through Electronic Resources*. Sustav spominjemo kao dobar primjer rješenja za obradu rukopisne građe bez namjere da ga pretpostavimo nekim drugim sustavima u europskoj i svjetskoj knjižničnoj zajednici. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu sudjelovala je na jednoj od radionica posvećenoj upravo ovom sustavu.

²¹ *Extensible Markup Language*.

²² Akronim za *Encoded Archival Description*.

²³ Usp. <http://www.tei-c.org.uk/Master/Reference/ms.html>.

²⁴ Elementi su navedeni prema izvornom engleskom nazivlju.

ima svoj početak i svoj kraj, što označavamo ovako: `<msHeading></msHeading>`. Unutar ovih šest razina imamo dodatne razine, u koje unosimo podatke o predlošku. Sustav je strukturiran tako da već u samom označavanju može razlikovati tekst od, primjerice, doslovnog citata, te napomenu od bibliografskog podatka.

U mrežnim katalozima postoje podaci važni za identifikaciju rukopisa: podaci o zemlji, regiji, mjestu, identifikacijskom broju i zbirci u kojoj je opisivani primjerak pohranjen. Skupina podataka nazvana zaglavlje rukopisa²⁵ sastavljena je od sljedećih elemenata: autor, naslov, mjesto postanka rukopisa, podaci o datiranju rukopisa i podaci o jeziku ili jezicima primjerka koji se opisuje.²⁶

Element koji određuje naslov u MASTER-u se pojavljuje na dva mjesta: prvi put ga nalazimo na razini `<msHeading>`, gdje je definiran samo kao `<title>`. Drugi put naslov je definiran kao jedinstveni stvarni naslov i pojavljuje se kod opisa sadržaja rukopisa, točnije u opisu jedinice građe koja je definirana elementom `<msItem>`, dok je naslov definiran `<title type = "uniform"></title>`.

Utvrđivanje glavnoga stvarnog naslova prema nacionalnom kataložnom pravilniku jedan je od važnih zadataka pri izradbi bibliografskog opisa, a utvrđivanje jedinstvenoga stvarnog naslova važno je za izgradnju kvalitetnoga knjižničnog kataloga koji će istraživačima i korisnicima biti kvalitetno pomagalo. Jedinstveni se stvarni naslov određuje prema predlošku za koji stvaramo bibliografski zapis i prema IFLA-inim publikacijama koje pomažu u utvrđivanju jedinstvenoga stvarnog naslova koji će u katalogu biti pretraživ.

Naslovna se stranica uzima kao izvor podataka za određivanje stvarnog naslova, a potom i glavnog stvarnog naslova i, u konačnici jedinstvenoga stvarnog naslova. Rukopisi, a osobito fragmenti rukopisa, i inkunabule vrlo često nemaju stranicu ili list na kojoj ili na kojemu je otisnut naslov koji se onda u katalogizaciji uzima kao glavni stvarni naslov. Kod takve vrste građe jedinstveni se stvarni naslov vrlo često ne određuje prema predlošku, nego prema mjerodavnim bibliografskim priručnicima i katalozima.

Polazište za utvrđivanje jedinstvenoga stvarnog naslova za djela starog i srednjeg vijeka, te za anonimna djela vrlo često nije predložak u kojem su

²⁵ Izvorno `<msHeading>`, a alternativno *Summary description*, što dovoljno govori o funkciji ovog dijela u zapisu za rukopis.

²⁶ Pravila o katalogizaciji u takvom sustavu nalaze se na <http://www.bodley.ox.ac.uk/master/catrules.html>.

ona objavljena, nego tzv. uobičajeni ili konvencionalni stv. naslov, a to je onaj naslov pod kojim je neko djelo u povijesti književnosti postalo poznato.²⁷ Vrlo često se za rukopisnu građu određuje stvarni naslov, a to je prema definiciji onaj naslov koji sadrži najznačajnije podatke o jedinici knjižnične građe. Ponekad je teže govoriti o glavnom naslovu jer je to onaj naslov koji sadrži najpotpunije podatke o jedinici knjižnične građe. Naslov koji ćemo dati zamišljenom rukopisnom predlošku ovisi o samom primjerku – ako je primjerak oštećen i nepotpun, tada naslov moramo odrediti posredno, proučivši cijeli predložak i određivši mu sadržaj.

Materijalni vid rukopisa uključuje opisivanje njegova oblika, podloge, opsega, dimenzija, kolacije, izgleda, vrste pisma, broja ruku koje su pisale, nota, ukrasa, folijacije, dodataka tekstu rukopisa i njegova stanja. U skupinu podataka <additional> </additional> unosimo informacije o tzv. surogatima,²⁸ odnosno o tomu je li rukopis tiskan u bilo kakvom obliku (kritičko izdanje itsl.) te podatke o bibliografskim izvorima koji su bili važni za opis rukopisa.²⁹

Za opis rukopisa važna su dva elementa u XML-u, koji omogućuju razlikovanje opisa riječima prirodnog jezika i izravnog citata. U svakodnevnoj praksi to znači da opisujući primjerak rukopisa ili knjige, ispravno možemo kodirati, primjerice, zapise ili podatke o bivšem vlasniku primjerka. Tako će element <provenance></provenance>, gdje bilježimo podatke o bivšem vlasniku, unutar sebe imati element <p></p>, koji će još unutar sebe imati element <q></q>:³⁰

<provenance><p>Na listu [1r] na početku knjižnog bloka rukom zapisano<q>Monasterii Lepoglavensis Cat. inscriptus 1628 et ||1648 || G. 26</q></p></provenance>.

Analogno ćemo postupiti i u opisu marginalija i drugih zapisa koje nalazimo na primjerku, a unosimo ih u odgovarajući element:

²⁷ O problemima određivanja gl. stv. nasl. za djela srednjeg vijeka usp. izlaganje što ga je održao Richard Sharpe, a dostupno je na <http://www.bsb-muenchen.de>.

²⁸ Doslovni prijevod engleskog naziva.

²⁹ Ovo je najkraći opis razina u sustavu MASTER, za poblize opisivanje cijelog sustava ovdje nije vrijeme ni mjesto.

³⁰ Elementi su definirani prema prvom slovu njihova naziva: **p** dolazi od internacionalizma, odnosno engleske riječi kojom označavamo paragraf, a **q** od engleske riječi za citat "quotation". U jeziku za strukturu podataka tako je važno razlikovati paragraf, element kojim označavamo slobodno oblikovan tekst od citata, kojim označavamo doslovno prenesen tekst s predloška. Rabimo engleske nazive prema izvornim dokumentima. Usp. <http://www.tei-c.org/uk/Master/Reference/oldindex.html>.

<additions><p>Na listu 91r zapis**<q>**Animadverto multa esse propter turpitudinem non legenda. Sed neque ea lexi sed ex aliis admonitus vitavi**</q></p></additions>**.

Spomenuti bi primjer u drugoj inačici, gdje bilježimo i podatak o jeziku kojim su dodaci pisani, izgledao ovako:

<additions><p>Na listu 91r zapis**<q lang="LAT">**Animadverto multa esse propter turpitudinem non legenda. Sed neque ea lexi sed ex aliis admonitus vitavi**</q></p></additions>**

Na ovom se primjeru još bolje nego u prethodna dva primjera vidi svojstvo XML-a da se elementi “gnijezde” jedni unutar drugih, što omogućuje razrađen opis rukopisa, odnosno inkunabule, u koji unosimo viševrsne podatke.

Element `<msDescription>` definiran je atributima koji nam omogućuju da zabilježimo status rukopisa koji opisujemo, što znači da možemo označiti je li rukopis cjelovit entitet koji postoji kao zasebna jedinica (‘uni’), je li složen entitet koji obuhvaća više jedinica (‘compo’), je li rukopis samo fragment, ili tek jedan list (‘frag’), te manjkaju li rukopisu pojedini listovi ili jedan njegov dio (‘def’). Ukoliko ne možemo označiti ništa od navedenog, rabimo oznaku ‘unknown’.

Koliko je MASTER složen, pokazat ćemo na primjeru elemenata za opis ostavštine. Ako za jedinicu opisa odaberemo cjelokupnu ostavštinu, tada ćemo zapis oblikovati tako da pomoću elementa `<msPart></msPart>` detaljno opišemo od čega se ta ostavština sastoji. Najprije bismo u element `<msIdentifier></msIdentifier>` unijeli elemente važne za identifikaciju rukopisa kao cjeline, zatim bismo u element `<msHeading></msHeading>` unijeli kratak opis cjelovitog rukopisa. Pojedine komponente toga rukopisa tada bismo unosili u element `<msPart></msPart>`, a struktura samog MASTER-a omogućuje nam da i unutar svakoga toga pojedinačnog dijela opišemo njegov sadržaj (element `<msContent></msContent>`) i svojstva pojedinačnog primjerka (`<physDesc></physDesc>`).

Složenost jedinice opisa najbolje dolazi do izražaja u odnosu elemenata `<msContents>` i `<msItem>`, pri čemu se drugi element “gnijezdi” unutar prvoga i ponavlja se onoliko puta koliko je katalogizatoru potrebno, odnosno toliko puta koliko jedan rukopis, promatran kao zasebna cjelina, ima jedinica opisa. Iz tako osmišljenog sustava, indeksiraju se podaci važni za pretraživanje, pa se rukopis ili inkunabula mogu pretraživati ne samo po naslovu, nego i po elementima kao što su incipiti, ekspliciti, kolofoni, vrijeme nastanka, mjesto nastanka itd. Opis je slojevit, pažljivo su, prema elementima sustava, raščlanjeni pojedini dijelovi jedinice opisa, pa je u indeksiranje uključuje više parametara.

Jedinica opisa u tako razrađenom sustavu može biti bilo koja razina arhivskog fonda: fond, podfond, serija, podserija, predmet, komad,³¹ a povezanost podređenih i nadređenih razina vidljiva je u jednom jedinom zapisu i proizlazi iz unutarnjih osobina sustava samog. Višerazinski opis arhivske građe propisan je upravo tim standardom, pri čemu hijerarhijski odnosi među pojedinim razinama nerijetko nisu definirani kao isključivo jednosmjerni.³² Međunarodni arhivistički standard ISAD(a) identificira 26 sastavnih elemenata važnih za opis arhivističkog entiteta, a cilj opisa arhivskoga gradiva je “identificirati i pojasniti kontekst i sadržaj arhivskoga gradiva i na taj način olakšati njegovu dostupnost. To se ostvaruje izradom jasnih i prikladnih prikaza i njihovim organiziranjem sukladno unaprijed utvrđenim modelima”.

Pojašnjenje konteksta i sadržaja arhivskoga gradiva jedan je od temeljnih zadataka opisa, a kvalitetno se može ispuniti jedino ako je sustav koji se rabi u tu svrhu proizašao iz prakse i ukoliko su ga osmišljavali stručnjaci koji poznaju problematiku. Bibliografski opis u formatu MARC najčešće počiva na pojedinačnoj publikaciji, koja može biti dio neke nakladničke cjeline pa se tada uspostavljaju hijerarhijske razine u opisu. Kod opisa arhivske građe, polazište je fond čiji dijelovi predstavljaju složenu cjelinu i fond koji po svojem sadržaju nije jedinstven.

Razliku u primjeni MARC formata i jezika za označivanje određuju njihove temeljne osobine: MARC format je standard za sadržaje podataka, dok su jezici SGML i XML jezici za strukturu podataka.³³ Tom su razlikom uvjetovane i neke prednosti jezika za označivanje u obradbi arhivske građe, koja je ponekad i dio knjižničkog fonda.

Bibliografija se primarno bavi tiskanom građom, rukopisima se bibliografija bavi samo ako oni mogu biti korisni za individualnu knjigu koja se u bibliografiji opisuje. Odnos rukopisa i tiskanih djela prikazan je u studiji “Uvjeti za funkcionalnost bibliografskog zapisa”, gdje je u prvi plan stavljen intelektualni vid djela, a rukopisi tvore pojavni oblik u već opisanoj četveročlanoj shemi. Uključivanje rukopisa u bibliografiju tek kao oblika neke publikacije i polariziranje na publikaciju i nepubliciran materijal, dakle rukopis, najgori je oblik loše klasifikacije (Cowley, 1939. : 143).

Pristup po kojemu je polazište za bibliografski opis bibliografska jedinica, svodi rukopis tek na fizički oblik publikacije i zanemaruje unikatnost

³¹ Nazivlje je preuzeto iz međunarodnog arhivističkog standarda. Usp. ISAD(G).

³² Usp. ISAD(G) : 49.

³³ Usp. EAD, standard za opis arhivske građe u angloameričkim zemljama.

svakog rukopisa, bez obzira na njegovu sadržajnu vrijednost. Studija koja u prvi plan stavlja bibliografski vid i obradbu, a potom i međunarodni format MARC, ne mogu dostatno uvažiti cjelovitost rukopisa, za čiji je opis važan sadržaj koliko i forma. Ne uvijek u istoj mjeri jer za vrijedan iluminirani kodeks bit će važnije opisati njegove likovne elemente nego sam sadržaj, dok će za jedan dnevnik iz 20. stoljeća, koji je pisan strojem, biti važnije opisati njegov sadržaj nego fizičke osobine. Kad bismo, primjerice, u MASTER-u opisivali vrijedan srednjovjekovni kodeks, rabili bismo mnogo više elemenata iz skupina `<physDesc></physDesc>` i `<history></history>` nego iz skupine `<msContents></msContents>`.

Kako god opisivali rukopis, na listićima ili u strojno čitljivom formatu, jasno je da ga identificiraju autor, naslov i materijalni opis, koji se ne podudara posve s materijalnim opisom tiskane publikacije. Raznovrsnost rukopisne građe još je jedan problem koji otežava donošenje jedinstvenog standarda za obradbu rukopisa. Za rukopise ne izrađujemo bibliografije, nego kataloge.

U knjižnu građu ubrajamo i inkunabule, čiji se opis ponešto razlikuje od opisa novije knjižne građe. Za opis inkunabula važno je nekoliko elemenata. Najprije dolazi bibliografski opis knjige, a on uključuje autora, naslov, mjesto tiskanja, podatak o odgovornosti koji se odnosi na izdavanje i/ili tiskanje te godina, točan datum (ako je naveden na predlošku) i format. Drugi blok opisa čini opis samoga izgleda i u taj je opis uključeno sve ono što bismo prema ISBD-u zvali materijalnim opisom. Ovdje se opisuje cjelokupan izgled primjerka, što uključuje opasku o tisku, o rasporedu teksta, o inicijalima, ilustracijama itd. Nakon toga dolazi opis sadržaja, u koji su uključeni incipiti, ekspliciti, kolofoni, važniji dijelovi teksta itd. Na kraju opisa slijede opaske o pojedinačnom primjerku te citiranje literature koja je korištena.³⁴

Kad uspoređujemo razine opisivanja inkunabula s blokovima formata za strojno čitljivo katalogiziranje, uočavamo da blokovi polja MARC u njemu nisu razvijani prema zahtjevima bibliografskog opisa inkunabula. Inkunabule je, uz ostalo, moguće identificirati i prema izdanju, svaki primjerak ima neke svoje specifičnosti, pa ne možemo sa sigurnošću tvrditi da su dva izdanja nekog naslova (čak i ako se podudaraju mjesto tiskanja, izdavač/tiskar i datum) posve ista. Za dobar i potpun opis inkunabule važno je identificirati osnovne elemente bibliografskog opisa: autora, naslov, mjesto izdavanja, nakladnika/tiskara i godinu/točan datum izdavanja jednako kao što je važno i što detalj-

³⁴ Ovakav redoslijed elemenata opisa propisuju mjerodavni priručnici. Usp. *Instruktionen für die alphabetische Kataloge der preussischen Bibliotheken*. - Berlin, 1909. ; *Einleitung*, u: *Gesamtkataloge der Wiegendrucke*. Leipzig, 1925.

nije opisati svaki pojedinačni primjerak. Bibliografski podaci zajednički su svim inkunabulama i mogu se utvrditi posredno, čak i ako je primjerak koji opisujemo defektan, dok su svojstva pojedinačnog primjerka razlikovni element za pojedine primjerke.³⁵

Format MARC i jezik XML

Da bi se format MARC21 mogao pravilno koristiti i da bi mogao funkcionirati u međunarodnoj razmjeni podataka, propisane su minimalna i nacionalna razina opisa. Podatkovni elementi MARC formata definirani su na tri načina: obvezni (oni moraju biti u svakom bibliografskom zapisu), obvezni ako su primjenjivi (elementi moraju biti u bibliografskom zapisu za pojedinačnu jedinicu ako se bibliografska informacija može utvrditi) i izborni (podatkovni elementi mogu biti u nekom bibliografskom zapisu ukoliko je to potrebno, međutim nisu obvezni). Pojedina polja i potpolja mogu biti ponovljiva ili neponovljiva, ovisno o vrsti podataka koje u njih unosimo. Neponovljivo je, primjerice polje u koje unosimo odrednicu (blok 1xx u formatu MARC21), polja sa sporednim kataložnim jedinicama (blok 7xx) mogu biti ponovljiva itd. Ponovljivost pojedinih polja i potpolja ovisi o vrsti građe koja se kodira i za koju se stvara zapis u formatu MARC.

Elementi od kojih se sastoji opis postaju pretraživi u *online* katalogu, a redosljed elemenata odgovara standardima za međunarodni bibliografski opis. S druge strane, elementi opisa u XML-u ne dijele se na obvezne i neobvezne, a hijerarhijski ustroj sustava omogućuje da se elementi “gnijezde” jedni unutar drugih. Velik nedostatak ovakvog sustava jest nepostojanje preglednih kataložnih jedinica. Njihova svrha je povezivanje neusvojenih oblika nečijeg imena (pojedince ili ustanove) pod kojima bi ih mogući korisnik (pa čak i znanstvenik) mogao tražiti u katalogu. “Čvrste” su točke u pretraživanju kataloga zasnovanog na takvom sustavu pomoću kojih se identificira rukopis u tako zamišljenom katalogu na međunarodnoj razini (zemlja, grad, ustanova i oznaka rukopisa), odnosno naslov cijelog rukopisa ili jednoga njegovog dijela. Pravila o katalogizaciji u takvom sustavu propisuju da se svaki element `<msItem>` unutar sustava, kad se dio elementa `<msContents>` mora identificirati naslovom.³⁶

³⁵ Dobar primjer za katalog inkunabula možemo naći na mrežnim stranicama Bavarske državne knjižnice na <http://www.bsb-muenchen.de/Inkunabeln>. 181.0. Pretraživati možemo, uz ostalo prema izdanju inkunabule, te prema primjerku.

³⁶ Usp. Pravilo 17 na: <http://www.bodley.ox.ac.uk/master/catrules.html>.

Ako je opis rukopisa strukturiran tako da opisujemo pojedine jedinice cjeline, svaku cjelinu koja postaje jedinica opisa identificiramo tako da navodimo njezin naslov. Elementi važni za opis rukopisa definirani su tako da se pošlo od pretpostavke kako je svaki rukopis unikat, pa čak i ako se radi o prijepisu nekoga tiskanog djela. Vidimo po elementu opisa <Surrogates> </Surrogates> u koji unosimo podatak da je neki rukopis objavljen kao knjiga, primjerice da je objavljen kao faksimil. Ovdje se rukopis ne smatra tek pojavnim oblikom djela kao što je to slučaj u MARC21 formatu.

Sustav poput MASTER-a omogućuje da se rukopis pomno opiše u svoj njegovoj cjelovitosti, dok je format MARC21 koncipiran tako da se rukopis u bibliografskom smislu smatra knjigom, a u materijalnom smislu tek tekstom, pri čemu se ne uočava raslojenost rukopisa na, pojednostavljeno rečeno, sadržaj i oblik. Polje 260 u formatu MARC21 ubraja se u skupinu polja koja su na minimalnoj razini zapisa obvezna ako su primjenjiva i u nj unosimo podatke o izdavanju i raspačavanju. Za opis svekolike tiskane građe nema dvojbe o uporabi polja 260, međutim to ne vrijedi za rukopise. Ukoliko se rukopis objavi kao faksimil ili pretisak, opravdana je uporaba ovog polja u formatu MARC21, inače se za opis rukopisa u ovom formatu polje 260 ne bi trebalo rabiti.

Format MARC našao je široku primjenu u knjižnicama diljem svijeta uz ostalo i zato što je standard koji omogućuje lakšu razmjenu podataka. U razmjenu ide samo ono što je opće, a za rukopise takvih elemenata ima vrlo malo, to su: odrednica, naslov i djelomično materijalni opis. Specifičnosti pojedinih rukopisa ili zbirki rukopisa, najčešće se očituju upravo u fizičkom izgledu, odnosno materijalnom opisu i u sadržaju, one nisu standardizirane jer ne postoji standard koji će propisati koji se elementi opisa moraju rabiti za svaki pojedinačni kodeks ili ostavštinu. Upravo se po specifičnostima jedan liturgijski kodeks sa sjevera Europe razlikuje, primjerice, od liturgijskog kodeksa s juga Europe iako im je sadržaj gotovo isti.

Na kraju je dobro skrenuti pozornost na to da kod rukopisne građe ne postoji naslovna stranica kao izvor podataka, tako da elemente za opis istražujemo na drugi način. Izvor podataka za opis rukopisa prvenstveno je predložak sâm. Ukoliko potrebne podatke ne možemo naći na predlošku, služimo se priručnicima i drugom referentnom literaturom.³⁷

³⁷ IFLA-ina publikacija *List of Uniform Titles for Liturgical Works of the Latin Rites of the Catholic Church* dobar je priručnik za uspostavljanje jedinstvenih odrednica jednog dijela rukopisa, ponajviše kodeksa liturgijske namjene. Dostupno na: <http://archive.ifa.org/V1/3/pubs/untitles.htm#1>.

Zaključak

Rukopisna građa danas se obrađuje na različite načine i u različitim sustavima. Danas su na mreži i u bazama podataka dostupni opisi različitih zbirki rukopisa i pojedinih primjeraka. Odluka o tomu kako će se obrađivati pojedini primjerci i kako će onda biti dostupni istraživačima i korisnicima donosi svaka ustanova, pri čemu je uvijek važno imati na umu da je raznolikost rukopisnu građu i raznolike zbirke rukopisa teško obraditi u jednom jedinstvenom sustavu jer se rukopisne zbirke razlikuju od knjižnice do knjižnice. Uvažavanje svekolikih posebnosti rukopisne građe važan je i značajan korak prema izgradnji i osmišljavanju kvalitetnog sustava za njihovu obradbu, a kvalitetno osmišljen sustav sam po sebi omogućuje da zapisi o rukopisnoj građi budu dostupni u elektroničkom obliku. Podjednaka usmjerenost na materijalni vid nekog rukopisa, jednako kao i uvažavanje njegova sadržaja, dobar su pokazatelj za njihov što potpuniji i kvalitetniji opis. Koji god sustav bio u pitanju, važno je da može kvalitetno obraditi podatke koje u nj unosimo da bi oni bili dostupni krajnjem korisniku. Razmišljanje o rukopisnoj građi i o knjigama ranog razdoblja tiskarstva - pri tomu ne mislimo samo na inkunabule - i izvan strogo zadanih okvira bibliografskog opisa i bibliografskog nadzora može biti značajan korak naprijed.

LITERATURA

- CEE MASTER : Prague, National Library of the Czech Republic 11th-13th February 2003 / prepared by Zdeněk Uhliř. Prague : National Library of Czech Republic, 2003.
- Cowley, J. D. Bibliographical description and cataloguing. London : Grafton & Co., 1939.
- Fava, Domenico. Manuale degli incunabuli. Milano : A. Mondadori editore, 1939.
- Guppy, Henry. Rules for the cataloguing of incunabula. London : The Library Association, 1947.
- Haebler, Konrad. Handbuch der Inkunabelkunde. Leipzig : Verlag Karl W. Hiersemann, 1925.
- ISAD(G) : opća međunarodna norma za opis arhivskoga gradiva / odobrilo Povjerenstvo za norme opisa arhivskoga gradiva Stockholm, 19-22. rujna 1999. 2. izd. Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2001.

Izjava o međunarodnim kataložnim načelima : nacrt prihvaćen na Prvom IFLA-inom sastanku stručnjaka povodom izrade međunarodnog kataložnog pravilnika, Frankfurt, Njemačka. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 47, 3/4(2004), 255-266.

Lexikon des gesamten Buchwesens : Band III. 2., völlig neu bearbeitete Aufl. Stuttgart : Anton Hiersemann, 1991.

Löffler, Karl. Einführung in die Handschriftenkunde. Leipzig : Verlag Karl W. Hiersemann, 1929.

Norme per l'indice alfabetico dei manoscritti. Città del Vaticano : Biblioteca Apostolica Vaticana, 1938.

Pravidla popisu prvotisků / sestavil Zdeněk V. Tobolka. V Praze : Vydáno nákladem státním, 1930.

Uvjeti za funkcionalnost bibliografskih zapisa : završni izvještaj / IFLA-ina Studijska skupina za uvjete za funkcionalnost bibliografskih zapisa ; odobrio Stalni odbor IFLA-ine Sekcije za katalogizaciju. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2004.

Verona, Eva. O katalogu : izbor iz radova. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo : Nacionalna i sveučilišna knjižnica : Filozofski fakultet, Odsjek za informacijske znanosti, 2005.

Verona, Eva. Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1983. – 1986.

<http://www.bodley.ox.ac.uk/master/catrules.html>

<http://www.ifla.org/IV/ifla66/papers/125-164e.htm>

<http://www.loc.gov/marc/>

<http://www.manuscripta-mediaevalia.de/hs/richtlinien.htm>

<http://www.tei-c.org/Master/Reference/oldindex.html>

Dodaci

Primjer opisa inkunabule u formatu XML

Sadržaj, odnosno incipite, eksplicite i kolofone možemo opisati u za to predviđenim elementima. Isto radimo i s kolacijom, izgledom i ilustracijama.

```

<msDescription status="uni">
- <msIdentifier n="">
  <country reg="HR">Hrvatska (Croatia)</country>
  <settlement>Zagreb (Zagreb)</settlement>
  <repository>Nacionalna i sveučilišna knjižnica (National and University
Library)</repository>
  <idno>RI-2°-11</idno>
- </msIdentifier>
- <msHeading>
  <title>La divina commedia</title>
  <author>Alighieri, Dante</author>
  <origPlace>Brescia</origPlace>
  <origDate notBefore="1487" notAfter="1487">1487</origDate>
  <textLang langKey="ITA">talijanski</textLang>
- </msHeading>
- <msContents>
  - <msItem n="1">
    <locus from="a2"to="aa"> a2-aa</locus>
    <title>L'inferno</title>
    <incipit>[N]EL || ME||ZO || DEL || CA||MIN || DI || NO||ST||RA ||
VI||TA || Mi ritrovai per una selva obscura</incipit>
    <explicit>Et quindi uscimmo a riveder le stelle</explicit>
  - <msItem>
  - <msItem n="1.1.">
    <title>Commentari di Landino</title>
    <incipit>Habbiamo narrato non solamente la vita del poeta & el
tito-||lo del libro & shecosa sia poeta Ma etia<supplied>m</supplied>
qua<supplied>n</supplied>to utile & ioconda tal doctri||na</incipit>
    <explicit>Andarono adu<supplied>n</supplied>que su per questa
tomba infino alla superficie & quivi uscirono per un buco tondo in una
isola circundata dall oceano : & in quella pone uno altissimo monte: nel

```

quale di grado si truova el purgatorio & nella sommita el paradiso || deliciarum</explicit>

- </msItem>

- <msItem n="2">

<locus from="aa₂" to="nn₃">aa₂- nn₃</locus>

<title>**Il purgatorio**</title>

<incipit>**PER || COR||RER || MI||GLI||OR AC || QUA || AL||ZA || LEVE || LE || LE homa Lanavicella del mio ingegno || che lascia drieto asemarsi crudele**</incipit>

<explicit>**Io ritornai dalla sanctissima onda || rifacto si chome piante novelle ||**

Rinovellate dinovella fronde || Puro & disposto a salire alle stelle || FINE DELLA

SECONDA CANTICA DI DANTHE || ALIGIERI POETA

FAMOSISSIMO</explicit>

- <msItem>

- <msItem n="2.1">

<title>**Commentari di Landino**</title>

<note>**List aaii (recto): PROLOGO DI CHRISTOPHORO LANDINO FIORENTINO NEL COMENTO DEL DIVINO POETA || DANTE ALIGHIERI SOPRA EL PVRGATORIO CANTICA SECONDA**</note>

<incipit>**Bene instituto & erudito nell arte poetica el nostro auctore: || Questa sua seconda cantica adimitatione di Virgilio dovi dio: distatio & degli altri heroici latini divide i tre parti pro||positione invocatione: & narratione**</incipit>

<explicit>**Alla || alla quale ci ci creo, & dipoi caduti nella morte del peccato di || nuovo ci creo per sua infinita misericordia ci conduca**</explicit>

- </msItem>

- <msItem n="3">

<locus from="A" to="[n₄]">A-[n₄]</locus>

<note>**List n₄ (recto): PROLOGO DI CHRISTOPHORO LANDINO FIORENTINO NEL COMENTO DEL DIVINO || POETA DANTHE ALIGHIRI SOPRA EL PARADISO CANTICA TERTIA**</note>

<incipit>**A GLORIA || DI COLVI || CHETVT||TO MOVE || per luniverso penetra e risplende || in una parte piu et meno altrove**</incipit>

<explicit>**Lamor che muove el sole & laltre stelle**</explicit>

- <msItem>

```

- <msItem n="3.1">
  <title>Commentari di Landino</title>
  <incipit>Perche chome habbiamo dimostro nella prima cantica tutti
  epoeti heroici dividono lopera in tre parti</incipit>
  <explicit>Ma la pocha doctrina la q<supplied>ua</supplied>le cho||si
  non fussi in me defectiva chome la conoscho</explicit>
  <colophon>FINE DEL COMENTO DI CHRISTOPHORO LAN||DINO
  FIORENTINO SOPRA LA COMEDIA || DI DANTHE POETA
  EXCELLENTISSI||MO ET IMPRESSO IN BRESSA PER || BONI-
  NUM DE BONINIS DI RA||GVXI A DI VLTIMO DI || MAZO M.CCCC.
  LXXXVII.</colophon>
- </msItem>
- </msContents>
</msDescription>

```

Primjer opisa inkunabule u formatu MARC

Uneseni su podaci o autoru, o naslovu, o kolofonu, podaci o kolaciji, o izgledu teksta, izvori u kojima je djelo citirano, te podaci o pojedinačnom primjerku uneseni su u blok 5xx, koji čine napomene. Sadržaj, odnosno incipite, eksplicite i kolofone, najbolje bi bilo opisati u polju 505, koje je u MARC formatu predviđeno za napomene o sadržaju. Polja navodimo onim redoslijedom kojim su navedena i u priručniku za format MARC21.

```

LDR *****nam#a22*****4i#4500
001 <kontrolni broj>
005 <20100326142410.0>
008 040227e1487053lit#a||###||#####p#ita##
040 $a <kod za kataložno središte>$b <jezik katalogizacije>$c <kod za kataložno središte koje prenosi zapis u računalni medij> $e<pravilnik>
041 0# $aita
044 ## $ait
100 1# $aAlighieri, Dante.
245 03 $aLa divina commedia : $bcomm. di Christophoro Landino.
260## $aBressa : $b per Boninum de Boninis de Raguxi, $c31. v. 1487.
300 ## $a309 listova (nedostaje a1) ; $c2°.
500 ## $a Rom.
500 ## $aSign. &8, a-i8, k6, l-r8, aa-mm8, nn4, A6, B8, C-L6.

```

- 500 ##** \$aTekst Danteova djela sa strane je uokviren tekstom komentarâ, 69 redaka komentara i 50 redaka osnovnog teksta.
- 500 ##** \$aPrazna mjesta za inicijale, negdje s tiskanim reprezentantima (osnovni tekst), prazna mjesta za inicijale s tiskanim reprezentantima (Landinovi komentari).
- 500 ##** \$a68 drvoreznih ilustracija (34 ilustracije uz "Pakao", 33 ilustracije uz "Čistilište" i 1 ilustracija uz "Raj").
- 500 ##** \$aSve su drvorezne ilustracije uokvirene trakama s bijelim ornamentima na crnoj pozadini i protežu se po cijeloj stranici, osim drvoreza uz 13. pjevanje "Pakla" (sign. h₈), koji je nešto manji i nalazi se ispod završnog teksta 12. pjevanja.
- 510 4#** \$aBMC, \$cstr. 971.
- 510 4#** \$aBM STC Italy, \$cstr. 209.
- 510 4#** \$aGoff, \$cD-31.
- 510 4#** \$aGW, \$c7968.
- 510 4#** \$aHCR, \$c5948.
- 510 4#** \$aIGI, \$c362.
- 510 4#** \$aOates, Cambridge, \$c2624.
- 510 4#** \$aPellechet, \$c4116.
- 510 4#** \$aPolain, \$c1224.
- 562 ##** \$aIspred lista s kazalom umetnut [1] list s drvoreznom ilustracijom na poledini.
- 562 ##** \$aNoviji uvez: kartonske korice presvučene smeđim polukožnatim materijalom, unutrašnji rubovi materijala ukrašeni sitnim florealnim motivima u zlatorezu.
- 562 ##** \$aNa hrptu natpis: "Comedia di Danthe".
- 700 1#** \$aDobrićević, Dobrić.\$4prt
- 700 1#** \$aLandino, Cristoforo.\$4cmm
- 752 ##** \$aItalija\$dBrescia.
- 852 42** \$aNSK\$bZRS\$jRI-2°-11